

INSTYTUT BOTANIKI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO
Makrokierunek BIOLOGIA I GEOLOGIA specjalność OCHRONA PRZYRODY
I rok studiów I stopnia

BOTANIKA SYSTEMATYCZNA   PROGRAM ĆWICZEŃ   2012/2013

WPROWADZENIE

Program ćwiczeń z Botaniki systematycznej obejmuje zestaw przedstawicieli glonów, mszaków i roślin telomowych, z krótkimi informacjami charakteryzującymi demonstrowane przykłady w preparatach makro- i mikroskopowych.

Podstawowy podręcznik – SZWEYKOWSKA A, SZWEYKOWSKI J. 1997. Botanika. Tom II. PWN, Warszawa.

Ujęcia taksonomiczne zostały zaktualizowane, obowiązuje systematyka zamieszczona w realizowanym programie zajęć praktycznych.

Ćwiczenia I

Przegląd form i zróżnicowania morfologicznego wybranych przedstawicieli glonów. Taksonomia, ekologiczne uwarunkowania występowania, cykle życiowe, rola w ekosystemach.

ORGANIZMY PROKARIOTYCZNE

Gromada: **Cyanophyta** - sinice

Klasa: **Cyanophyceae**:

Rząd **Chroococcales**:

Chroococcus sp. - skupienia komórek otoczone galaretowatymi otoczkami

Microcystis sp. - skupienia komórek otoczone galaretowatymi otoczkami

Rząd **Oscillatoriales**:

Oscillatoria / Phormidium sp. - formy trychalne o ściśle przylegających komórkach otoczone pochwami galaretowatymi, ruch wahadłowy, hormogonia

Rząd **Nostocales**:

Nostoc sp. – trychomy (nici) złożone z kulistych lub beczułkowatych komórek, pomiędzy nimi akinety; nici skupione w galaretowatej substancji, tworzącej bryły lub kule

Anabaena sp. - nici proste lub powyginane; komórki wegetatywne, heterocyty (heterocysty), akinety (artrospory)

ORGANIZMY EUKARIOTYCZNE

Gromada: **Rhodophyta** - krasnorosty

Zróżnicowane typy plech o budowie nici centralnej lub kaskadowej. Zróżnicowane typy przemiany pokoleń. Brak stadium wiciowca!

Klasa: **Bangiophyceae**:

Porphyra sp. - plecha liściokształtna, jednowarstwowa

Klasa: **Florideophyceae**:

Batrachospermum sp. - plecha gametofitu złożona z nici centralnej i wyrastających z niej okółkowo odgałęzień bocznych; całość otoczona galaretowatą substancją; na plesze widoczne skupienia karpospor

- Hildebrandia* sp. - plechy złożone z ciasno zwartych rzędów nici, płaskie, skorupiaste, ściśle przylegające do podłoża, na którym tworzą krwisto czerwone plamy
- Polysiphonia* sp. - plechy rozgałęzione, komórki okorowania ustawione w regularnych rzędach; tetrasporangia
- Coralina* sp. - plechy krzaczkowate, silnie zwapniałe, zbudowane z członów połączonych przegubami
- Lithothamnion* sp. - plechy skorupiaste, przyrośnięte do podłoża, wysyczone węglanem wapnia

Ćwiczenia II

Gromada: **Heterokontophyta** - różnowiciowe

Klasa: **Chrysophyceae**:

Hydrurus foetidus - krzaczkowate, galaretowate kolonie, komórki pozbawione ściany; w każdej komórce jeden, przyścienny chloroplast

Klasa: **Xanthophyceae**:

Vaucheria sp. - plecha komórczakowa w postaci rurowatych, rozgałęzionych nici; proces oogamii, lęgnie, plemnice, oospory

Klasa: **Phaeophyceae**:

Rząd: **Ectocarpales** - izomorficzna przemiana pokoleń

Pylaiella sp. - plechy nitkowate, rozgałęzione, darniste

Rząd: **Dictyotales**: - izomorficzna przemiana pokoleń

Padina pavonia. - plecha wachlarzowata

Rząd: **Laminariales** - heteromorficzna przemiana pokoleń – dominacja sporofitu

Laminaria sp. - plecha zróżnicowana na kauloid i fylloidy, przyczepiona do podłoża za pomocą ryzoidu, pęcherze pławne

Macrocystis pyrifera - plecha zróżnicowana na kauloid i fylloidy, przyczepiona do podłoża za pomocą ryzoidu, pęcherze pławne

Rząd **Fucales** – brak przemiany pokoleń

Fucus vesiculosus - plecha wstęgowata dychotomicznie rozgałęziona z żebrzem środkowym; konceptakla w nich lęgnie i plemnice

Halidrys sp. - plecha rozgałęziona, lekko spłaszczona, chrząstkowata, wyrastająca z półkolistej stopki; pęcherze pławne przypominają strąki osadzone na stylikach

Sargassum sp. - plecha rozgałęziona, pływająca, zróżnicowana na kauloid i fylloidy umieszczone na krótkich trzonkach; kuliste lub soczewkowate pęcherze pławne nie są zagłębione w tkance fylloidu, lecz tkwią na krótkich trzonkach, będących odgałęzieniami kauloidu

Gromada: **Dinophyta** - tobołki

Klasa: **Dinophyceae**:

Cystodinium sp. - forma kokkalna z widocznym dinokarionem

Ceratium sp. - komórki pojedyncze, pancerzyki zbudowane z tarczki połączonych szwami, opatrzone 2–3 wyrostkami; w ścianie pancerzyka bruzdy okrężna i podłużna, w nich znajdują się wici

Ćwiczenia III

Gromada: **Bacillariophyta** - okrzemki

Klasa: **Coscinodiscophyceae**:

Coscinodiscus sp. - komórki pojedyncze, okrywy koliste

Melosira sp. - kolonie nitkowate, okrywy koliste

Klasa: **Fragillariophyceae:**

Fragillaria sp. - kolonie wstęgowe, okrywy wydłużone, lancetowate lub eliptyczne

Diatoma sp. - kolonie wstęgowe, okrywy eliptyczne (widok z góry)

Meridion sp. - kolonie wachlarzowate, okrywy klinowate (widok z boku)

Klasa: **Bacillariophyceae:**

Coconeis sp. - komórki pojedyncze, okrywy owalne

Gomphonema sp. - komórki pojedyncze, okrywy wydłużone, maczugowate lub lancetowate

Pinnularia sp. - okrywy eliptyczne; widok z góry: tarczka szczytowa, węzeł środkowy, węzły biegunowe, szczeliny, ornamentacja pierzasta; widok z boku: wieczko, denko, pas obwodowy

Navicula sp. - komórki pojedyncze, okrywy lancetowate, eliptyczne

Gromada: **Euglenophyta** – eugleniny, wiciowce roślinne

Klasa: **Euglenophyceae:**

Euglena sp. - forma monadalna; komórki silnie wydłużone, cylindryczne, wrzecionowate lub spiralnie skręcone; cienki peryplast o charakterystycznej strukturze - pellicula

Phacus sp. - forma monadalna z domkiem

Trachelomonas sp. - forma monadalna z wyrostkiem

Gromada: **Cryptomophyta** - kryptomonady, kryptofity

Cryptomonas sp. - glony jednokomórkowe, o spłaszczonej grzbieto-brzusznie komórce, asymetryczne, o różnych kształtach i wielkości, z bruzdą po stronie brzusznej. Mają najczęściej dwa chloroplasty. Mogą mieć stigmę. w przedniej części komórki mają ciałka silnie łamiące światło, nazywane ciałkami Maupas'a.

Ćwiczenia IV

Gromada: **Chlorophyta** – zielenice

Klasa: **Chlorophyceae:**

Rząd **Volvocales:**

Chlamydomonas sp. - forma monadalna, chloroplast kubkowaty, przyścienny

Volvox sp. - organizm kolonijny w postaci kuli, otoczonej cienką warstwą galaretowatej substancji, złożony z wielu komórek monadalnych; kolonie potomne; oogamia

Rząd **Chlorococcales:**

Scenedesmus sp. - skupienia komórek, brzeżne komórki z wyrostkami

Pediastrum sp. - płytkowate skupienia komórek o kształcie koncentrycznej gwiazdy

Rząd **Oedogoniales:**

Oedogonium sp. - nici nierozgałęzione, komórki jednojądrowe, chloroplast siateczkowaty, przyścienny; wegetatywne komórki kołnierzykowate; oogamia (oospora)

Klasa: **Ulvophyceae:**

Rząd **Codiales:**

Codium sp. - plechy komórczakowe (cenocytyczne) o budowie pseudoparenchymatycznej, poduszkowate, gąbczaste, niewysyczone węglanem wapnia

Rząd **Ulvales:**

Ulva sp. - plecha płaska, blaszkowata, zbudowana z dwu warstw zrosniętych ze sobą komórek

Klasa: **Cladophorophyceae**

Rząd **Cladophorales**:

Cladophora glomerata - plechy nitkowate, drzewkowato rozgałęzione, złożone z licznych komórczaków, chloroplasty pojedyncze, sieciowate, ułożone przyściennie

Klasa: **Bryopsidophyceae**

Rząd **Halimadales**:

Halimeda sp. - plecha członowana, w postaci wachlarzyków (wyrastających jeden z drugiego), wysycona węglanem wapnia

Caulerpa sp. - organizm jednokomórkowy, wielojądrowy, zróżnicowany na kauloid (nibyłodygę), fylloidy (części liściokształtne – nibyliście), ryzoidy

Klasa: **Dasycladophyceae**

Rząd **Dasycladales**:

Acetabularia sp. - glon jednojądrowy, jednokomórkowy, zróżnicowany morfologicznie, pokrojem przypominający owocnik grzyba kapeluszowatego

Ćwiczenia V

Klasa: **Pleurastrphyceae**

Rząd **Pleurastrales**:

Apatococcus vulgaris – pojedyncze komórki skupione w niewielkie grupy

Klasa: **Zygnematophyceae**:

Rząd **Zygnematales**: - formy nitkowate

Meugeotia sp. - chloroplast płytkowaty

Spirogyra sp. - chloroplast wstęgowaty; gametangiogamia

Zygnema sp. - chloroplast gwiazdzisty

Rząd **Desmidiales**: pojedyncze komórki

Closterium sp. - komórki bez przewężenia

Cosmarium sp. - komórki pojedyncze z wcięciem i przewężeniem, złożone z dwu idealnie symetrycznych, elipsoidalnych części; ściana komórkowa gładka lub opatrzona ornamentacją w postaci brodawek, punktów lub kolców

Euastrum sp. - komórki w połowie przewężone z wąskim przesmykiem

Micrasterias sp. - komórki z wcięciem i przewężeniem, porozcinane na płyty biegunowe (szersze) i płyty boczne, często dodatkowo powcinane

Klasa: **Charophyceae**:

Rząd **Charales**:

Chara sp. - oś, węzły, międzywęźla, "nibyliście", "nibylistki", ryzoidy; lęgnie i plemnie osłonięte elementami płonnymi (proces oogamii), okorowanie

Nitella sp. - oś, węzły, międzywęźla, "nibyliście", "nibylistki", ryzoidy; lęgnie i plemnie osłonięte elementami płonnymi (proces oogamii), brak okorowania

Ćwiczenia VI

Pierwsze rośliny lądowe

Co to są skamieniałości, jak powstają i jak się je bada.

Pdgr.: **RHYNIOPHYTINA**

Rhynia gwynne-vaughanii – przekrój poprzeczny przez pęd (szlify z materiału skrzemionkowanego)

Pdgr.: **TRIMEROPHYTINA**

Psilophyton dawsonii – przekrój poprzeczny przez pęd (preparaty w postaci błonki)

Psilophyton szaferei – pędy z zarodnikami

Pdgr.: **ZOSTEROPHYLLOPHYTINA**

Zosterophyllum sp. – pędy z zarodnikami

Sawdonia ornata – pędy z emergencjami, epiderma z aparatami szparkowymi i emergencje

Konioria andrychoviensis – pędy z emergencjami, przekrój poprzeczny przez pęd (preparaty z materiału spirytyzowanego)

Sciadophyton sp. (gametofit) – gametangiofory

Przystosowania do życia na lądzie – podsumowanie w oparciu o obejrzany materiał.
Wizyta w Paleoherbarium Instytutu Botaniki UJ – zapoznanie się ze skamieniałościami roślin reprezentujących Rhyniophytina, Trimerophytina, Zosterophyllophytina oraz najwcześniejszych przedstawicieli roślin widłakowych (Lycophytina), skrzypowych (Sphenophytina) i paprociowych (Pterophytina)

Ćwiczenia VII

Gr: **MARCHANTIOPHYTA** – wątrobowce

Kl.: **Marchantiopsida** – porostnicowate

Podkl.: **Marchantiidae**

Rz.: **Marchantiales**

Marchantia polymorpha – pokrój gametofitu (archegoniofory z rodniami i anteridiofory z plemniami) budowa anatomiczna plechy (aparaty oddechowe, komora powietrzna) własnoręcznie wykonane preparaty

Lunularia cruciata (lub **Conocephalum conicum**) – pokrój plechy, budowa anatomiczna plechy (aparaty oddechowe) własnoręcznie wykonane preparaty

Rz.: **Ricciales**

Riccia sp. – pokrój gametofitu, budowa anatomiczna plechy pozbawionej aparatów oddechowych

Kl.: **Jungermanniopsida** – meszkowe (jungermanniowe)

Podkl.: **Metzgeriidae**

Rz.: **Fossombrioniales**

Pellia sp. – pokrój plechy, zarodnie, elatery

Podkl.: **Jungermanniidae** – jungermanie liściaste

Rz.: **Lepicoleales**

Plagiochila sp. – pokrój gametofitu

Przegląd wybranych rodzajów wątrobowców

Ćwiczenia VIII

Gr.: **BRYOPHYTA** – mchy

Kl.: **Sphagnopsida** – torfowce

Rz.: **Sphagnales**

Sphagnum sp. – pokrój gametofitu (łodyżka, pseudopodium) i sporofitu (zarodnia), budowa liścia (komórki wodonośne i chlorofilowe); liść jednowarstwowy bez żebra, budowa anatomiczna łodyżki; własnoręcznie wykonane preparaty

Kl.: **Bryopsida** – prątniki (mchy właściwe)

Rz.: **Bryales**

Bryum sp. – pokrój, przekrój przez liść jednowarstwowy z żebrzem środkowym – własnoręcznie wykonane preparaty

Rz.: **Funariales**

Funaria hygrometrica – pokrój, zarodnia z perystomem – własnoręcznie wykonane preparaty

Kl.: **Polytrichopsida** – płonniki

Rz.: **Polytrichales**

Polytrichum sp. – pokrój gametofitu (ulistniona łodyśka) i sporofitu (seta, zarodnia, czepek), przekrój przez liść wielowarstwowy z asymilatorami – własnoręcznie wykonane preparaty

Przegląd wybranych rodzajów mchów

Ćwiczenia IX

Pdgr.: **LYCOPHYTINA** – widłakowe

Kl.: **Lycopsidea** – widłaki jednakozarodnikowe

Rz.: **Lycopodiales** – widłakowce

Lycopodium sp. – pokrój sporofitu, sporofil z zarodnią, przedrośle

Wymarli przedstawiciele:

Dewon:

Rz.: **Protolepidodendrales**

Leclerqia complexa – widłak zielny, jednakozarodnikowy z podzielonymi liśćmi i ligulą

Kl.: **Isoëtopsida** – widłaki różnozardnikowe

Rz.: **Isoëtales** – poryblinowce

Isoëtes sp. – pokrój sporofitu

Wymarli przedstawiciele:

Rz.: **Lepidophytales** – lepidofity

Lepidodendron sp. – rośliny o pokroju drzewiastym; odcisk powierzchni kory – widoczne poduszeczki liściowe (ustawione skrzyłoglego) z bliznami po odpadłych liściach

Sigillaria sp. – rośliny o pokroju drzewiastym; odcisk powierzchni kory – widoczne blizny po odpadłych liściach

Stigmaria sp. – organ podziemny, z którego wyrastają organy o wyglądzie korzeni przybyszowych, zwane "appendices"

Kl.: **Selaginellopsida** – widliczki

Rz.: **Selaginellales** – widliczkowce

Selaginella selaginoides – pokrój sporofitu, liście zarodnioośne i płonne

Selaginella martensii – pokrój sporofitu, przekrój podłużny przez sporofilostan, makro- i mikrosporofile, makro- i mikrosporangia, makro- i mikrospory

Pdgr.: **SPHENOPHYTINA** – skrzypowe

Kl.: **Sphenopsida** – członolistne

Rz.: **Equisetales** – skrzypowce

Equisetum sp. – pokrój sporofitu, sporangiofor z zarodnikami, zarodniki z hapterami, przedrośle

Wymarli przedstawiciele:

Karbon:

Rz.: **Equisetales** – skrzypowce

Calamites sp. – skrzyp drzewiasty (kalamit); ośródk kanału centralnego przewodzących rozwidlających się w węzłach

Rz.: **Sphenophyllales** – klinolisty

Sphenophyllum sp. – skrzyp zielny, charakteryzujący się cienkimi pędami z węzłów których wyrastały liście klinowate

Ćwiczenia X

Pdgr.: **PSILOTOPHYTINA** – psylotowe

Psilotum sp. – pokrój sporofitu (dychotomiczne rozgałęzienia pędu, zarodnie w synangiach), przekrój poprzeczny przez synangium

Pdgr.: **PTEROPHYTINA** – paprociowe

Kl.: **Pteropsida** – paprocie

Pdkl.: **Ophioglossidae** – nasięźrzałowe

Botrychium lunaria – pokrój sporofitu

Ophioglossum vulgatum – pokrój sporofitu

Pdkl.: **Osmundidae** – długoszowe

Osmunda regalis – pokrój sporofitu, zarodnia z pierścieniem grubościennych komórek

Pdkl.: **Filicidae** – paprocie cienkozarodniowe

Dryopteris filix-mas – pokrój sporofitu, przekrój przez kupkę zarodni (sorus) okrytą zawijką, zarodnia z pierścieniem komórek grubościennych, przedrośle z rodniami i plemniami

Pdkl.: **Salviniidae** – salwiniowe

Salvinia natans – pokrój sporofitu, sporokarpia

Pdkl.: **Marsileidae** – marsyliowe

Marsilea quadrifolia – pokrój sporofitu, sporokarpia

Liście paproci: typ blaszki liściowej, stopień jej podzielenia, liście zarodnioosne, rodzaje kupek i zawijek

Ćwiczenia XI i XII

Pdgr.: **CYCADOPHYTINA** – nagozależkowe wielkolistne

Kl.: **Cycadopsida** – sagowcowe

Cycas sp. – makrosporofil, mikrosporofil, mikrostrombil

Przykłady organów rozmnażania (strobile, makrosporofile) u różnych rodzajów sagowcowych.

Zapoznanie się z budową tych roślin w oparciu o kolekcję Ogrodu Botanicznego IB UJ.

Przykłady liści sagowcowych z mezozoiku.

Pdgr.: **PINOPHYTINA** – nagozależkowe drobnolistne

Kl.: **Ginkgopsida** – miłorzębowe

Ginkgo biloba – krótkopęd żeński: zalążki, liście; przekrój przez zalążek; krótkopęd męski: kotkowate kwiatostany męskie, liście; nasiona

Ginkgoites sp. – przykład liści przedstawiciela miłorzębowych z mezozoiku

Kl.: **Taxopsida** – cisowe

Taxus baccata – gałązka z okazu żeńskiego z nasionami w osnówkach; gałązka z okazu męskiego z szyszczkowatymi kwiatostanami męskimi

Kl.: **Pinopsida** (= Coniferopsida) – szpilkowe

Rz.: **Pinales** (= Coniferales)

Pinus sp. (sosna) – kwiatostan żeński; kwiatostan męski: pokrój i przekrój podłużny – pręciki, woreczki pyłkowe, ziarna pyłku; szyszka – łuska wspierająca i łuska nasienna

Abies sp. (jodła) – szyszka, łuska wspierająca i łuska nasienna

Picea sp. (świerk) i ***Larix sp.*** (modrzew) – budowa szyszek
Rodzime gatunki roślin szpilkowych.
Prezentacja cech diagnostycznych wybranych rodzajów roślin nagozalążkowych na przykładach wybranych gatunków z rodzajów: ***Abies***, ***Chamaecyparis***, ***Ephedra***, ***Juniperus***, ***Larix***, ***Metasequoia***, ***Picea***, ***Pinus***, ***Thuja***, ***Tsuga***, ***Wollemia***
Przykłady kopalnych roślin szpilkowych z mezozoiku i kenozoiku.

Zapoznanie się w oparciu o skamieniałości z przykładami roślin z wymarłych grup nagozalążkowych:

Kl.: **Lyginopteropsida** – liście i nasiona

Kl.: **Cycadeoidopsida** – liście, budowa pędu i organów rozmnażania

Kl.: **Cordaitopsida** – liście, pędy z organami rozmnażania, nasiona, drewno, budowa rdzenia parenchymatycznego

Część zagadnień omawiana jest w trakcie wyjścia do Ogrodu Botanicznego (w tym do szklarni i do Muzeum Ogrodu Botanicznego) oraz wyjścia do Paleoherbarium IB UJ.

Ćwiczenia XIII

Podgromada: MAGNOLIOPHYTINA (okrytozalążkowe)

- budowa kwiatu roślin okrytozalążkowych

- symetria kwiatu

- wzór kwiatowy

- typy kwiatostanów

- typy owoców

- typy ulistnienia

Klasa: Magnoliopsida (dwuliścienne)

Klasa: Liliopsida (jednoliścienne)

Ćwiczenia XIV

omówienie wybranych rodzin podgromady **MAGNOLIOPHYTINA** (okrytozalążkowe)

Rodzina: **Ranunculaceae** – jaskrowate

Rodzina: **Caryophyllaceae** – goździkowate

Rodzina: **Rosaceae** – różowate

Rodzina: **Brassicaceae = Cruciferae** – kapustowate = krzyżowe

Rodzina: **Fabaceae = Papilionaceae** – motylkowate

Rodzina: **Apiaceae = Umbelliferae** – baldaszkowate

Rodzina: **Asteraceae = Compositae** – astrowate = złożone

Rodzina: **Lamiaceae = Labiatae** – jasnotowate = wargowe

Rodzina: **Liliaceae** – liliowate

Rodzina: **Orchidaceae** – storczykowate

Rodzina: **Poaceae = Gramineae** – trawy